

NATIONALEKONOMISKA FÖRENINGENS

sammanträde den 22 november 1940

Ordförande: *Försäkringsdirektör I. Sjögren.*

Chefen för Industriens Utredningsinstitut sekreteraren **Ragnar Sundén** inledde aftonens diskussion med ett föredrag om

Den industriella produktionens och investerings- verksamhetens anpassningsproblem.

Krigsutbrottet i september i fjol medförde till en början endast en tillfällig och föga betydande tillbakagång i Industriförbundets eljest under året oavbrutet stigande generalindex för *industriproduktionen*. Medeltalet, som för åren 1934—1938 utgjorde resp. 91, 100, 108, 120 och 117, steg 1939 till 124. December utvisade en rekordsiffra på 128, vilken stod sig även under januari månad av innevarande år. Därefter har emellertid produktionsintensiteten tenderat nedåt, i början sjönk index långsamt men redan i april gled den tillbaka åtta enheter, nämligen från 126 till 118. Det därpå följande ännu kraftigare fallet med elva enheter i maj månad avspeglar tydligt de med avspärrningen västerut väsentligt försvårade möjligheterna att upprätthålla utrikeshandeln och produktionen. Särskilt skärptes exportindustriens avättningssvårigheter, men även för vissa hemmamarknadsindustrier, som äro beroende av tillförseln utifrån av råvaror och halvfabrikat, försämrades läget. Samtidigt ha å andra sidan de militära beställningarna fått ökad betydelse för industriens sysselsättning. Från och med maj stabiliserades i viss grad läget; generalindexen för industriproduktionen visade även för juni siffran 107, för juli och augusti 106 samt slutligen för september — den månad, för vilken den senaste uppgiften föreligger — 105.

Den bild generalindex ger av läget är emellertid nu i långt högre grad än tidigare onyanserad och schematisk. Den återger icke fullständigt den komplicerade, av en våldsam snedbelastning präglade konjunkturbilden inom den industriella sektorn av vårt näringsliv. Medan sålunda de sista månadernas produktionsindex för de stora stapelindustrierna: massa, papper och trävaror, visa tal som representera en produktion, långt understigande 1935 års i och för sig blygsamma siffror, ha samtidigt andra industrigrenar gynnats av den

efterfrågan, som direkt eller indirekt härstammar från upprustningen. Järn- och stålindustrien samt verkstadsindustrien ha sålunda hittills utvecklats en produktionsintensitet, som i stort sett överskrider tidigare topp prestationer; i synnerhet vittna verkstadsindustriens höga tillverknings-siffror därom. Liknande förhållanden ha varit rådande inom de typiskt hemmamarknadsbetonade textil- och läderindustrierna, åtminstone intill sistlidne september månad, då råvaruknappheten emellertid ledde till driftsinskränkningar inom textilindustrien.

Å andra sidan må icke förbises, att trots handelsavspärningen västerut exporten av vissa industriella produkter alltjämt har avsevärd omfattning. Sålunda uppvisar järn- och stålindustrien väl hävdade exportsiffror. Detta är även fallet med vissa av verkstadsindustriens högförädlade produkter.

Hårdast drabbad av konjunktur nedgången är byggnadsverksamheten. En nedslående bild av läget på byggnadsmarknaden ger antalet beviljade byggnadslov. I Stockholm ha dessa, såvitt gäller bostadslägenheter, nedgått till 1/10 av motsvarande siffra i fjol, och minskningen är lika stark i övriga städer med mer än 30.000 invånare. Nedgången i byggnadsloven för kommersiella och industriella nybyggen är även mycket stark. I Stockholm utgör minskningen för denna kategori av byggen 80 % och i övriga städer med över 30.000 invånare praktiskt taget lika mycket. Framtidsutsikterna på byggnadsmarknaden peka här mot en nivå, som ligger mellan 10 och 20 % av 1939 års nivå, vilken ju emellertid i sin tur var exceptionellt hög.

En motsvarighet till den i det föregående berörda snedbelastningen av den industriella kapaciteten återfinnes även på *arbetsmarknaden*, där läget karakteriseras av omväxlande brist och överskott på arbetskraft inom olika delar av näringslivet. Här ha emellertid de militära inkallelserna i hög grad försvårat möjligheterna att bilda sig en siffermässigt dokumenterad uppfattning av läget i dess helhet.

De viktigaste data rörande det aktuella läget på arbetsmarknaden äro följande:

Arbetslösheten inom fackföreningarna var i augusti och september månader innevarande år 9 %. I fjol var motsvarande siffra 5 % för augusti och 6 % för september. Vid utgången av augusti månad i år funnos anmälda 10.400 hjälpsökande arbetslösa; vid slutet av september månad hade denna siffra stigit till 12.200. Motsvarande siffror voro i fjol för augusti 6.000 och för september 7.000. Sysselsättningen inom industrien, mätt med företagarnas konjunktursiffror, låg under perioden augusti—september allmänt sett cirka 10 % under nivån strax före krigsutbrottet. Rent siffermässigt överensstämmer läget på arbetsmarknaden för närvarande med den situation, som var

för handen år 1936, men den högst väsentliga skillnaden föreligger å andra sidan, att konjunkturen 1936 visade en markerat uppstigande riktning, medan kurvan nu pekar nedåt.

Under de närmaste månaderna torde det vara befogat att räkna med att sysselsättningen inom industrien skall hålla sig något så när hävdad, ehuru tendensen alltjämt kommer att vara sjunkande. Under nästa år måste man räkna med att denna tendens skärpes. Nya depressiva krafter måste komma att sätta in, såframt utvecklingen icke vrides i annan riktning genom uppträddandet av nya faktorer, varom vi icke nu äga kännedom, eller genom ikräftsättandet av planer, som ännu icke äro definitivt bestämda.

Den allvarligaste arbetslöshetsrisken anses föreligga inom byggnadsfacket. Av de 150.000 man, som under fjolåret beräknades ha fått sin utkomst inom denna bransch, skulle enligt expertuppskattningar vid en byggnadsverksamhet, uppgående till 20 % av 1939 års nivå, icke mindre än 120.000 man bli arbetslösa. Denna beräkning torde emellertid vara alltför pessimistisk, enär den icke synes beakta ett redan i stor utsträckning inträtt återflöde av arbetskraft från byggnadsfacket till annan verksamhet.

Vad läget inom den egentliga industrien beträffar, utvisa beräkningar, som verkstälts av Industrikommissionen, att i september voro 60.000 man friställda inom hela industrien. Detta innebar naturligtvis icke, att alla voro arbetslösa, enär vissa erhållit sysselsättning inom nya yrken och andra åter voro inkallade till militärtjänst. På grundval av uppgifter, som inkommit till kommissionen under loppet av september månad, beräknades ytterligare omkring 40.000 industriarbetare komma att friställas fram till årsskiftet. Redan nu har emellertid denna prognos fått korrigeras med hänsyn till uppträddandet av gynnsammare tendenser. Framför allt ha nya statsbeställningar medfört nyanställningar inom maskinindustrien, och i samma riktning torde ha verkat ökade beställningar för den ryska marknaden. Under loppet av våren 1941 räknar man med friställelse av ytterligare cirka 60.000 man. Även detta är dock en rent teoretisk siffra, som medvetet icke tar hänsyn till sannolika ehuru ännu icke konkretiserade statsbeställningar och som dessutom bortser från att tillgången på arbete kan komma att utdrygas genom arbetstidsförkortningar. De områden, inom vilka man tyvärr nästan ofrånkomligt har att emotse en ökad arbetsbrist, äro främst jord- och stenindustrien, inom vilken man har anledning räkna med en inskränkning av sysselsättningen, svarade mot permittering av 10.000 man fram till våren 1941; vidare träindustrien, inom vilken det kan bli fråga om att ytterligare 15.000 man med fulltidstjänst komma att sakna ar-

bete fram till våren; pappersindustrien, inom vilken ökningen av antalet friställda dock torde hålla sig inom relativt snäva gränser, samt slutligen textil- och beklädnadsindustrien, där sysselsättningsnedgången fram till våren kan komma att svara mot en friställning av cirka 20.000 personer, mest kvinnlig arbetskraft.

Att sysselsättningsproblemet nu har fått en så brännande aktualitet i vårt land är naturligen icke enbart en följd av handelsavspärrningen utan på samma gång ett uttryck för den låt vara blott relativa förbättringen i vårt allmänna utrikespolitiska läge, såvitt det samma i närvarande stund låter sig objektivt bedöma. Vi äro icke nu såsom de krigförande länderna eller såsom fallet var med oss själva under våren och försommaren detta år, när Norden stod i centrum för stormakternas uppmärksamhet, tvungna att mobilisera alla produktivkrafter — människor lika väl som maskiner — och ställa dem helt i försvarets tjänst. Med avseende å knappheten på konsumtionsvaror dela vi i stigande utsträckning de krigförandes villkor, men till deras ekonomiska bekymmer har på vår statsledning lagts nödvändigheten att söka undvika en arbetslöshetskris. Det tredubbla målet för den svenska försörjningspolitiken blir alltså

1. att sörja för att försvarets resurser under hela tiden vidmakthållas och att alltjämt föreliggande materiella svagheter däri avhjälpas;

2. att samtidigt söka tillfredsställa de mest elementära civila behoven, så att förutsättningar skapas för upprätthållande av vårt folks fysiska standard och att slutligen

3. sörja för att en massarbetslöshet icke tillåtes uppkomma såsom en följd av handelsavspärrningen, utan i stället tillse, att friställd arbetskraft i största möjliga utsträckning finner sysselsättning i produktiva uppgifter, varigenom tillika den bästa garantin skapas för upprätthållandet av vårt folks moraliska motståndskraft.

Lösningen av denna trefaldiga uppgift förutsätter både en samordning av metoderna och en samverkan av instanserna. Konstate-
randet härav innebär inte ett förnekande av att en anpassning till försörjningslägets krav skulle i stor utsträckning kunna ske genom de traditionella mekanismerna på en fri marknad, framför allt då med prisbildningens hjälp. Men det är uppenbart, att en dylik anpassningsprocess sker alltför långsamt och att den framför allt är förenad med alltför stötande konsekvenser på det sociala området, för att denna metod skulle kunna försvaras i nuvarande läge. Därför har också den försörjningspolitiska ledningen på betydelsefulla avsnitt och utan att hittills i nämnvärd grad stöta på gensagor från dem, som under mera normala förhållanden se sitt samhällsekonomiska ideal i

en icke dirigerad hushållning, skjutit den vanliga marknadsmekanismen åt sidan och i stället sökt verka för att genom direkta åtgärder få produktionen inriktad på ett ur försörjningspolitisk synpunkt ändamålsenligt sätt. Vi ha sålunda i vårt land redan nu kommit fram till ett stadium, som karakteriseras av en central dirigering inom vissa gränser av produktivkrafterna. Redan från början synes det emellertid ha stått klart för statsmakterna, att försörjningspolitiken icke lämpligen kan baseras på ett statsingripande i detalj på näringslivets olika områden. Detta skulle förutsätta en administrativ apparat, som finge en enorm omfattning och som därför icke kunde betraktas såsom den i rådande läge mest ekonomiska. Tanken synes därför ha varit, att försörjningspolitiken skall bygga på en delegering av uppgifterna och en växelverkan mellan olika instanser. I viss utsträckning har i enlighet härmed både utarbetandet och verkställandet av planerna anförtrotts åt organ inom näringslivet självt, vilka emellertid därvid förutsatts skola stå i intim kontakt med vederbörande statliga myndigheter. Ett program, syftande att lösa uppkommande omställnings- och effektiviseringsproblem inom industrien, framlades vid slutet av sommaren av Industrikommissionen och underställdes, förutom regeringens, även Sveriges Industriförbunds prövning. Detta program förutsatte bland annat, att en undersökning och bedömning av aktuella produktionsproblem på den allmänna marknaden skulle komma till stånd genom Industriförbundet och med detta samarbetande organ, medan däremot frågan om de statliga och kommunala investeringsuppgifterna och beställningarna skulle upptagas till behandling av Industrikommissionen i samverkan med andra krisorgan.

Såsom organ för Industriförbundet ha dels den institution, vid vilken jag är knuten, således Industriens Utredningsinstitut, dels en för ändamålet särskilt tillsatt kommitté, Industriförbundets Produktionskommitté, omhänderhaft utredningsarbetet, varjämte produktionskommittén dessutom på sin lott fått de nyssberörda verkställighetsåtgärderna.

Från ledande håll inom industrien har redan på ett tidigt stadium mycket kraftigt betonats, att den sida av försörjningspolitiken, för vars lösning näringslivets egen medverkan sökts, utgör den mest komplicerade. Det gäller här att söka utröna den allmänna marknadens behov och dess absorptionsförmåga, icke bara för dagen utan även på längre sikt. Näringsorganisationernas män böra akta sig för att tro, att de i någon väsentlig grad kunna överta det enskilda företags planläggande och initiativtagande verksamhet. En sådan övertro på sin uppgift och sina möjligheter har helt visst heller ingen av dem, som inom organisationerna syssla med dessa problem. I den mån

de emellertid kunna ge de särskilda företagen informationer, impulser och incitament, vilja de emellertid göra det och hoppas på så sätt kunna vara företagen till någon hjälp vid de vanskliga bedömningsfrågor, inför vilka dessa ställas. Förutsättningen härför är emellertid givetvis den, att till organisationernas förfogande i sin tur ställas upplysningar av relevans för dessa frågor. Så har ock skett i icke ringa utsträckning.

Den första uppgift som mötte bestod i att söka vinna en överblick över de av handelsavspärrningen orsakade bristerna på industrivaror och industriråvaror. För detta ändamål har ett omfattande statistiskt material ställts till organisationernas förfogande av statliga myndigheter och enskilda företagare. Att här mera detaljerat redogöra för de framkomna bristernas art och omfattning är tyvärr icke möjligt redan med hänsyn till författningsmässigt föreskriven eller utlovad sekretess. Så mycket kan emellertid sägas, som att undersökningen hittills på en väsentlig punkt korrigerat den uppfattning, som man nog på sina håll till en början hyst, nämligen att handelsavspärrningen skulle inneburi en väsentlig reducering av tillförseln även av industriella färdigfabrikat, för vilka en ersättningsproduktion här i landet sålunda skulle te sig möjlig. Såvitt det hittills bearbetade, ännu dock icke kompletta materialet ger vid handen, är så på flertalet punkter icke fallet. Bristerna i vår tillförsel hänföra sig, förutom till de stora fodervaru-, bränsle- och smörjoljegrupperna, väsentligen till de industriella råmaterialen.

En allmänt hållen översikt av de mera framträdande av dessa bristgrupper inom metaller, kemikalier samt textil- och läderråvaror skulle i allt väsentligt endast innebära en upprepning av redan välbekanta fakta. Naturligtvis förekommer det också flagranta minskningar i tillförseln även i fråga om de rena färdigfabrikaten, såsom i fråga om lantbruks- och textilmaskiner — för att ta ett par exempel — men mången gång låter det sig först efter en mera ingående undersökning konstatera, huruvida nedgången är en reaktion efter tidigare, exceptionellt höga förskottsinköp eller huruvida den bottnar i en i övrigt minskad inhemsk efterfrågan — det sistnämnda torde särskilt vara fallet i fråga om en rad specialmaskiner, vilka på grund av den för närvarande stagnerade investeringsverksamheten icke efterfrågas — eller huruvida slutligen nedgången är att hänföra till en verklig avspärrning. En närmare bearbetning av materialet efter dessa synpunkter ingår naturligtvis såsom ett väsentligt led i de pågående undersökningarna.

Allmänt uttryckt kan den hittills bedrivna undersökningen sägas ha bekräftat en tes, som redan vid krigsutbrottet lancerades av vissa

svenska ekonomer, nämligen att den svenska hemmamarknadsindustriens expansion under 1930-talet icke minskat vårt utlandsberoende — såsom man med en viss optimism tidigare gärna föreställt sig — utan endast förskjutit detsamma från färdigfabrikatssektorn till råvaruområdet. Detta är ett annat uttryck för det förut belysta förhållandet, att avspärrningssituationen hotar att bli en sysselsättningskris. Det innebär också, att vårt land i stor utsträckning delar det europeiska hushållets allmänna råvarubekymmer.

Mot bristanalysen korresponderar en insamling av material, avsedd att belysa de särskilda industriella företagens möjligheter att upptaga inhemsk ersättningsproduktion för de knappare förnödenheterna. På detta område bedrivs ett omfattande arbete, varvid Industriförbundets Produktionskommitté samverkar med Industrikommissionens olika avdelningar. Dessa undersökningar avse inte blott att klarlägga, i vilken utsträckning råvarumöjligheter och teknisk kapacitet härför äro till finnas utan även att söka lösningar på de understundom mycket intrikata finansieringsfrågorna. Meningen hade varit, att någon representant för Industriförbundets Produktionskommitté i afton skulle lämnat en redogörelse för de planer, som i dessa hänseenden äro å bane. Då hinder härför mött, må det tillåtas mig att summariskt antyda några av de uppslag, som för närvarande äro under bearbetning.

Här märkas till en början flera projekt, som ta sikte på en lindring av knappheten på metaller. Sålunda har till den redan förut relativt stora inhemska produktionen av zinkslig i dagarna kommit en framställning av samma sorts slig vid en lappländsk gruva. Även andra brytvärda zinkfyndigheter torde förekomma i norra delarna av landet, och intresse förefinnes för deras bearbetning. Även frågan om ett exploaterande av vissa eventuellt brytbara blyfyndigheter är under övervägande. En framträdande plats på produktionskommitténs program intar vidare frågan om en vidgad inhemsk aluminiumframställning på basis av andalusit, som påträffas inom Skelleftefältet, och som så länge avspärrningen varar skulle kunna ersätta bauxiten såsom råvara. Den otillräckliga inhemska produktionen av kobolt kommer måhända att utökas, därest en ny metod för utvinning av denna metall krönes med framgång. Den mycket kännbara knappheten på nickel har givit anledning till prospekteringsarbeten, som särskilt taga sikte på nickelfyndigheter, och det kan sägas åtminstone så mycket, som att dessa undersökningar icke varit utan resultat. Även i fråga om magnesiumframställning pågå utredningar. Sverige förbrukar årligen en viss, låt vara relativt blygsam kvantitet av denna metall, men någon inhemsk produktion har hittills icke förekommit, ehuru

vissa dolomitförekomster finnas inom landet av sådan art, att en magnesiumtillverkning på basis därav är möjlig.

Utom metallområdet har uppmärksamhet särskilt ägnats bl. a. frågan om de syntetiska textilråvarorna. Avstängningen från import i större skala av såväl bomull som ull har som bekant gjort frågan om en väsentlig utökning av inhemsk cellullsproduktion till ett av våra industriella förgrundsproblem. Denna angelägenhet handhaves i första hand av Industrikommissionen, men även produktionskommittén har upptagit kontakt med intresserade parter för att kunna gripa in, om så skulle visa sig önskvärt. Skulle en ny cellulfsabrik byggas, tala tekniska skäl för, att i anslutning till densamma också uppföres en klor-alkali-fabrik. I nuvarande läge uppkommande kloröverskott skulle eventuellt komma att utnyttjas för en utvidgad framställning av kalciumklorid. Här har man alltså ett exempel på att *en* nyproduktion måhända skulle följas av en serie nytillverkningar på angränsande områden.

Med hänsyn till nuvarande brist på spånadsämnen har produktionskommittén också upptagit frågan om en vidgad inhemsk tillverkning av acetyl-cellulosa, vilken ger ett konstsilke med mycket goda egenskaper.

På produktionskommitténs arbetsprogram står ytterligare upptagen frågan om konsthartser, såväl hårdbara som termoplastiska. Särskilt synes intresse förefinnas för konsthartser av olika typer på basis av cellulosa. Cellulosa-acetatet är ju icke blott, såsom redan omnämnts, ett spånadsämne utan har även, speciellt i Amerika, vunnit mycket stor användning såsom konstmassa. Det är icke uteslutet, att för sådana produkter finnes en betydande potentiell marknad här i landet. Tanken på att inom landet söka få till stånd en tillverkning av eldbeständigt glas av Jenatyp synes stå inför förverkligande.

Bland övriga problem, som röra nyproduktionen av kemiska produkter — det är detta fält, som produktionskommittén hittills haft anledning och tillfälle att mest ingående bearbeta — märkes en hel serie av mycket aktuella frågor, berörande fenol, furfurol, naftalin och olika lösningsmedel, som användas av färg- och fernissfabrikerna. Särskilt på sistnämnda område synas besvärande svårigheter att täcka behovet föreligga, vilka göra en ersättningsproduktion indicerad. Denna, som skulle delvis baseras på biprodukter från kolugnar, synes ock ha goda utsikter för sig.

Slutligen kan nämnas, att, delvis på grund av importsvårigheter, intresse synes föreligga inom livsmedelsindustrien för en ökad inhemsk produktion av bakpulver, stärkelse, bikarbonat etc.

Vad jag här kunnat lämna, har ju mest varit en katalogmässig redogörelse för de strävanden, som inom ett antal enskilda företag, i mer eller mindre intim kontakt med produktionskommittén och även Industrikommissionen, pågå för att tillföra den allmänna marknaden direkt konsumtionsfärdiga varor eller råvaror, som skola ligga till grund för produkter, avsedda för den allmänna marknaden. Uppräkningen har varit exemplifierande; den är icke uttömmande. Den har också avsiktligt skjutit åt sidan sådan ersättningsproduktion, som kommit till stånd på grund av direkta statsbeställningar, såsom tillverkning av sulfitsprit och fodercellulosa.

I vissa fall, där omställningsbar industriell kapacitet står till förfogande, synes ersättningsproduktionen kunna upptagas utan större kapitalinvesteringar. I andra och flertalet fall förutsätter den emellertid anläggningsarbeten av stundom mycket betydande omfattning. Ju större och dyrbarare de investeringar äro, som erfordras i samband med upptagandet av en ny tillverkning, desto mera kritiskt måste företagarna granska de framtida avsaltningsmöjligheterna för den tillämnade produktionen, ju större vikt måste de med andra ord lägga vid riskmomentet. Schematiskt sett har en företagare, som nu startar en tillverkning och för denna företar en nyanskaffning, att räkna med följande fyra huvudfall, nämligen:

1. Nyanskaffning för rena kristidsanläggningar, varmed avses sådana fall, då anläggningen huvudsakligen har värde endast så länge kriget pågår.

2. Nyanskaffning för anläggningar av endast delvis krisbetonad natur. Härvid åsyftas främst sådana fall, då avspärningssituationen visserligen direkt givit upphov till den ifrågavarande produktionen och nyanskaffningen, men goda utsikter likväl synas föreligga för att avsaltningsmöjligheterna skola bestå även efter kriget.

3. Nyanskaffning för tidsbundna beställningar. I vanliga fall skulle under denna kategori väl i regel endast ha fallit större statsbeställningar, och det torde också i rådande läge främst vara sådana, som ge upphov till dylika nyanläggningar. Vår moderna handelspolitik — vi behöva endast tänka på handelsavtalet med Ryssland — föranleder emellertid icke så få fall av tidsbegränsade beställningar även för exportmarknaderna.

4. Slutligen möter man även i nuvarande läge exempel på nyanskaffningar, som framstå som helt oberoende av krisläget.

De största riskerna möta givetvis inom den förstnämnda gruppen. Risken består i detta fall icke bara däri, att anläggningen med stor sannolikhet blir totalt värdelös efter krigets slut, utan även däri, att ingen objektiv möjlighet finnes att beräkna den ekonomiska livs-

längd, på vilken anläggningskostnaderna skola slås ut. Det är med andra ord nästan omöjligt att fastställa en hållbar avskrivningsplan för dylika nyanskaffningar.

Även inom den andra gruppen, alltså nyanskaffningar för delvis krisbetonad tillverkning, möta visserligen likartade problem, men företaget framstår dock icke såsom dödsdömt i och med fredsslutet. Riskerna äro emellertid betydande, och om en avskrivningsplan lägges upp på längre sikt, kan den få mycket av hasardens prägel.

Inom de tredje och fjärde grupperna av nyanskaffningar är riskmomentet, såvitt gäller frågan om möjligheten att vinna täckning för anläggningskostnaderna, alldeles oberoende av krisläget och får förutsättas bestämt av helt andra faktorer.

Diskussionen om företagarnas villighet att bära riskerna för nyproduktion och nyinvestering i nuvarande läge synes lämpligen kunna anknytas till var och en av de tre faktorer, som bestämma riskerna, nämligen primärt avsättningsmöjligheterna eller försäljningspriset eller ännu egentligare uttryckt, den förväntade framtida nettovinsten på försäljningen, och sekundärt dels anläggningskostnaderna dels de löpande kostnaderna för produktionen. Mot var och en av dessa faktorer svara åtgärder, ägnade att eliminera riskerna.

Den metod, som enligt den klassiska ekonomien här skulle utgöra universallösningen, vore att företagarna tillerkändes ett så högt pris för produkten, att det till fullo uppvägte (de subjektivt bestämda) riskerna. För de rent efemära surrogatindustrierna skulle detta innebära, att priset medgäve, förutom företagarevinst och täckning av de löpande produktionskostnaderna, även direktavskrivning av nyanläggningarna. Metoden har veterligen i visst fall tillämpats, men det torde, såsom förut antytts, kunna förutsättas att statsmakterna av penningpolitiska och socialpolitiska skäl komma att föredraga att på annat sätt stödja produktionen av surrogatvaror. Här kan det ligga nära till hands att staten övertar risken i dess helhet på så sätt, att den själv eller genom ett för ändamålet bildat rättssubjekt bedriver den ifrågavarande produktionen.

När det åter gäller endast delvis krisbetonad nyproduktion och nyinvestering, ligger det närmare till hands, att statens medverkan lämnas i form av direkta avsättningsgarantier på så sätt, att staten förbinder sig uppköpa viss minimikvantitet, i den mån denna ej vinner avsättning på öppna marknaden. Garantien kan ock bestå i handelspolitiska åtgärder; från förra kriget erinrar man sig exempelvis de glidande spannmålstullarna. Slutligen kunna direkta minimiprisgarantier tänkas. Syftet med dylika ingripanden kan ytterst sägas vara

att garantera en viss minimal ekonomisk livstid för anläggningarna, under vilken dessa hinna slutamorteras.

Man ställer sig emellertid frågan, huruvida det skall vara staten förbehållet att ensam lämna dylika garantier mot bristande avsättningsmöjligheter och mot prisfallsrisk. Är det icke tänkbart att intressera också enskilda företagare för en dylik anordning? Förutsättningen härför är självfallet icke bara den, att de svenska köparna funnit, att den inhemska produkten fyller skäligen kvalitetsanspråk, utan också att de ha möjlighet att i det aktuella läget erhålla denna produkt till ett billigare pris, om de lova att hålla fast vid den svenska leverantören även efter det att avspärrningen upphört. Redan nu torde ha förekommit, att kommunala beställare visat intresse för dylika bindningar. I ett fall, som jag hört diskuteras, gällde det avtal om vissa materialleveranser under en 10-årsperiod. Kanske finns utrymme för liknande arrangemang även utanför dylika speciella områden. Jag har exempelvis hört uppgivas, att vissa fabriker inom livsmedels- och kemisk-tekniska industrien i brist på amerikanska fettämnen hållit till godo med vad svenska leverantörer kunnat erbjuda och funnit detta vara ganska gott. Ännu en förutsättning för avtal av nu angiven typ, vilken alltså karakteriseras av att säljaren (ersättningsvaruproducenten) underlåter att i rådande läge ta ut ett möjligt merpris och i gengäld erhåller långfristiga leveranskontrakt till vissa minimipriser, torde vara, att avnämaren tillhör en mot utländsk konkurrens relativt skyddad hemmamarknadsindustri och att denna industri, såsom ju emellertid ofta är fallet med hemmamarknadsindustrier, har en mycket stram organisation och prispolitik.

Jag har nu alltså avhandlat de slag av åtgärder för nedbringande av riskerna, som kunna karakteriseras som avsättnings- eller prisgarantier. Jag övergår härefter till de riskbegränsande åtgärder, som åsyfta ett nedbringande av anläggningskostnaderna.

Utgångspunkten är härvid, att de rådande höga anläggningskostnaderna av vissa företagare betraktas såsom övergående och därför utöva ett hämmande inflytande på deras investeringsvilja. En särställning intaga härvid byggnadskostnaderna. Frågan härom är som bekant för närvarande under utredning av en statlig kommitté, och det är kanske bäst att avvakta, vad den har att förmäla. Det är att antaga, att kommittén icke skall gå förbi de möjligheter till kostnadsänkningar, som säkerligen skulle yppa sig genom en längre gående standardisering av byggnadsämnesproduktionen och tillverkningen av byggnadsdetaljer, och icke heller förbigå frågan om en eliminering av de nuvarande, starkt fördyrande säsongvariationerna inom branschen. Men fältet torde vara fritt även för initiativ från industriens egen sida,

och jag tänker härvid särskilt på de fördelar i kostnadshänseende, som en central planering av den industriella anläggningsverksamheten törhända skulle föra med sig. I detta sammanhang torde ock förtjäna övervägas, vad som kan göras från kommunernas och de statliga myndigheternas sida för att befrämja en rationell tomt- och stadsplanepolitik. Från en sydsvensk stad har jag hört talas om ett beaktansvärt initiativ, i det att staden lär överväga att till fördelaktiga priser tillhandahålla ett par på grund av kriget expanderande företag byggnadstomter, på vilka nyanläggningar skulle omedelbart uppföras, samtidigt som staden åtager sig att överta de äldre, i dess centrum belägna anläggningarna, vilka efter krigets slut kunna beräknas icke längre vara erforderliga för de ifrågavarande företagen, men vilka samtidigt synas väl lämpa sig såsom lokaler för småindustri och hantverk.

Vad jag nu sagt hänför sig alltså till frågan om möjligheterna att nedbringa anläggningskostnaderna. Vad härefter angår frågan om produktionskostnadernas reglering, så tror jag till att börja med, att det finns en post som företagen i allmänhet anse såsom låst i kalkylerna, nämligen arbetslönens höjd, väl att skilja från de utbetalade lönesummorna. Detta hindrar icke, att arbetslönens höjd på ett mycket reellt sätt beaktas, om icke annat så vid avgörandet om det ifrågasatta företags lokalisering, då den tilltänkta platsens ställning i dyrortshänseende spelar en mycket väsentlig roll. Har man emellertid bundit sig för en viss anläggning och en viss produktion, så blir det för den moderna företagaren i vårt samhälle en ambitionssak att också för framtiden bereda de anställda utkomst vid företaget. Detta är kanske en av de väsentligaste hämningarna, vilka uppresa sig mot en nyproduktion, som kan befaras få blott temporär karaktär. Vid gränsdragningen mellan fasta och rörliga kostnader i ett företag går tendensen faktiskt i stigande utsträckning därhän att behandla arbetskraften såsom en fast kostnad — vi erinra oss exempelvis de mycket vanliga avsättningarna till pensionsstiftelser — men vid denna i och för sig mycket intressanta fråga kan jag självfallet icke nu uppehålla mig.

Bland kostnaderna för den löpande produktionen i övrigt vill jag här särskilt fästa uppmärksamheten på kraftpriset, som för den kemiska och metallurgiska industrien spelar en ganska väsentlig roll. Allmänt erkännes, att kraftpriset i Sverige ligger förhållandevis högt, vilket säkert i stor utsträckning beror på de höga kostnaderna för utbyggande av våra vattenfall, d. v. s. på höga fasta kostnader. Förhållandet har sin särskilda betydelse med hänsyn till de många fall, då nu planerad nyproduktion är av utpräglat kraftförbrukande be-

skaffenhet. Detta gäller t. ex. den planerade utvidgningen av aluminiumtillverkningen i landet. Den största kraftproducenten i landet är som bekant svenska staten. Därest staten vill stödja en angelägen ersättningsproduktion, för vilken kraftpriset spelar en väsentlig, kanhända avgörande roll, synes det ligga nära till hands, att statens ekonomiska medverkan tar sig form av ett subventionerat kraftpris. Visserligen är det en god princip, att de affärsdrivande verken skola ge full förräntning på det investerade kapitalet, men avsteg därifrån torde väl också kunna försvaras, om nämligen utsikter finnas, att denna uppoffring kan kompenseras genom meravkastningen från de på kraften baserade industrierna.

Vad nu sagts torde också äga tillämpning på vissa andra taxor, t. ex. järnvägstarifferna, vilka hittills varit så avvägda, att den för den tyngre industrien särskilt viktiga vagnsgodstrafiken i opropor-tionerlig grad fått bära de fasta kostnaderna, åtminstone såvitt gäller statens järnvägar.

I den offentliga debatten och i diskussionen företagare emellan om de ekonomiska förutsättningarna för ny produktion och ny investering i dessa tider har särskilt ett kostnadselement — det är kanske ovisst om det skall rubriceras så, men jag följer hävdvunnet bruk — tilldragit sig stark uppmärksamhet. Jag syftar på beskattningen i allmänhet och krigskonjunkturskatten i synnerhet. Tämigen genomgående hävdas från företagare, att särskilt den sistnämnda utgör ett utomordentligt starkt återhållande, kanske rentav prohibitivt moment i förhållande till den i detta läge önskvärda nya företagsamheten. Åtskilliga äro de projekt, som anmälts till Industriförbundets Produktionskommitté, men vilkas omsättande i praktisk handling säges vara beroende av möjligheterna att åvägabringa befrielse från eller lättnad i främst krigskonjunkturbeskattningen. De uttalanden om möjligheten av en positiv lösning av denna fråga, som gjorts från finansministerns sida, ha därför hälsats med tillfredsställelse. Läget för dagen torde kunna anges så, att industrien ivrigt avvaktar en konkretisering av betingelserna för lättnader eller befrielse i detta hän-seende.

När man går att bedöma de ekonomiska verkningarna av en krigskonjunkturskatt, är det anledning att till en början fästa uppmärksamheten på det grundläggande förhållandet, att skatten drabbar en konjunkturmervinst. För att avgöra, huruvida en sådan vinst uppkommit, tarvas emellertid en överblick över konjunkturperioden i dess helhet. Detta innebär med andra ord, att frågan, huruvida en krigskonjunkturmervinst uppkommit eller icke, strängt taget ej kan avgöras, förrän krigsperioden gått till ända. Det rationella vore därför

— om man överhuvudtaget skall ha en krigskonjunkturskatt — att från inkomstökning under ett år avräkna inkomstminskning under ett annat år. Under förarbetena till den gällande förordningen i ämnet övervägdes bland annat även denna fråga. Finansministern förklarade sig emellertid icke finna anledning taga ställning till spørsmålet men gjorde samtidigt det uttalandet, att ett förfarande med nu angivet syfte måste bli svårt att genomföra.

I motioner i riksdagen hemställdes emellertid bland annat, att restitution av redan uttagen skatt skulle kunna komma till stånd, i den mån det vid avräkning för hel krigskonjunkturperiod mellan inkomstökningar eller inkomstminskningar eller förluster, framkallade av krigsförhållandena, befundes, att beskattningen efter sådana beräkningsgrunder framstode såsom helt eller delvis oberättigad. Första särskilda utskottet förklarade sig återigen å sin sida icke berett att intaga en bestämd ståndpunkt till förevarande spørsmål, men förutsatte, att detsamma komme att göras till föremål för närmare övervägande och därvid ägnas tillbörlig uppmärksamhet.

Huruvida denna fråga skall kunna lösas i positiv riktning i enlighet med de påtagliga rättvisekrav, som tala härför, torde i första hand — såsom även synes framgå av finansministerns nyss återgivna yttrande — bliva beroende av möjligheten att finna en praktiskt framkomlig, icke alltför komplicerad väg. En anvisning om efter vilka riktlinjer en sådan lösning bör sökas, erhåller man — enligt mitt förmenande — vid betraktandet av det i vår beskattningsrätt vid 1938 års riksdag införda institutet avsättning till konjunkturinvesteringsfond, vilket innebär ett genombrytande av beskattningsåret och dess ersättande i visst avseende med konjunkturcykeln såsom beskattningsperiod. Ifråga om krigskonjunkturskatten synes ett dylikt frångående av beskattningsåret som sagt ännu mera indicerat. Den nu åsyftade rationellare beskattningsperioden för krigskonjunkturskatten skulle tekniskt kunna genomföras, därest i gällande författning intoges det stadgandet, att debiterad krigskonjunkturskatt icke skall erläggas i vanlig ordning utan i stället insättas i den skattskyldiges namn å ett spärrat specialkonto, antingen hos Sveriges riksbank eller hos postgirokontoret. Å dylikt konto kunde den åsyftade avräkningen verkställas vid periodens slut. Innan avräkning skett, böra inestående medel få disponeras av statsverket utan ränta. Såväl ur penningpolitisk som ur statsfinansiell synpunkt skulle sålunda effekten under krigsperioden av de på kontot inestående medlen vara densamma som ifråga om skatt, vilken inbetalats i vanlig ordning. Till säkerställande av statsverkets rätt till ifrågavarande medel kunde lämp-

ligen föreskrivas, att statsverket äger däri njuta panthavares förmånsrätt enligt 17:3 handelsbalken.

Denna lösning av uppbördsförfarandet vid krigskonjunkturskatt skulle emellertid möjliggöra en rationell utformning av skatten även i andra avseenden. I den mån investeringar nämligen komma till stånd för nyttiga eller nödiga ändamål, kunde företagen medgivas rätt att använda tillgodohavande å spärkkonti för omedelbar avskrivning av de verkställda investeringarna. Dessa tillgodohavanden komme sålunda att ur företagens synpunkt framstå och verka såsom speciella konjunkturinvesteringsfonder för sådana ändamål, som av statsmakterna godkändes. En liknande anordning kan naturligen träffas redan med nu gällande lagstiftning på området, därest denna kompletteras med en särskild fullmakt för Kungl. Maj:t att medgiva den nämnda avräkningsrätten, men den skillnaden föreligger, att med nuvarande lagstiftning skulle avräkningen mellan avskrivningar och krigskonjunkturskatt endast kunna avse varje års avskrivningsbehov och varje års krigskonjunkturskatt. Accepteras åter den här framkastade tanken på beskattningsårets genombrytande till förmån för konjunkturperioden, skulle avräkning kunna ske icke blott mot ett enstaka års skattebelopp utan även, och på en gång, mot flera års kumulerade skatter.

För flertalet av de fall, där farhågor för krigskonjunkturbeskattningen anförts såsom ett hinder för upptagande av ny produktion, torde den här föreslagna anordningen vara tillfyllest. Det skulle dock kunna tänkas fall, då det skulle vara indicerat att härutöver medge ren befrielse från krigskonjunkturskatt. För att täcka även dylika fall borde lämpligen en särskild fullmakt inrymmas åt Kungl. Maj:t, eventuellt åt banko- eller riksgäldsfullmäktige såsom varande den beskattande maktens permanent fungerande organ, att meddela beslut om dylik frikallelse från krigskonjunkturskatt.

Såsom ett komplement till den investerings- och kanhända rationaliseringsbefrämjande fria avskrivningsrätten i krigskonjunkturskatt-hänseende kan slutligen övervägas, om icke en speciell grund till lindring borde införas av arbetslöshetspolitiska skäl. Denna tanke — som inte är min egen, utan framförts till mig från annat håll — utgår ifrån det förhållandet, att det näppeligen är rimligt, att ingen differentiering av krigskonjunkturskatten göres med hänsyn till sättet för mervinstens uppkomst. Onekligen är det en väsentlig skillnad, om en mervinst på, låt oss säga en halv miljon kronor, förvärvas genom en spekulativ korttidsaffär, eller om samma mervinst intjänas av ett stort industriföretag under loppet av ett år. Framför allt är skillnaden stötande på den grund, att i sistnämnda fallet en förutsättning för

mervinsten ofta varit, att fler armar satts i arbete än tidigare. För att eliminera det stötande resultatet och samtidigt premiera nyanställning av arbetskraft under rådande förhållanden skulle man kunna tänka sig den anordningen, att viss del av den ökning i den vid företaget utbetalade lönesumman, som hänförde sig till nyanställd arbetskraft, finge avräknas mot mervinsten under året.

Jag skulle härmed ha avslutat det avsnitt av framställningen, som behandlar möjligheterna att eliminera eller begränsa verkningarna av de särskilda risker, som föreligga vid upptagande av ny produktion eller ny tillverkning. Det återstår att i detta sammanhang också med några ord beröra finansieringsfrågan i trängre bemärkelse.

Under tidigare skeden av industriell expansion i vårt land har allmänheten som bekant varit van att företaga sina investeringar i industrien med affärsbankerna såsom förmedlare. Affärsbankerna medverkade därvid antingen genom direkt kreditgivning eller genom att biträda vid obligations- eller aktieemissioner. De ändringar, som för ett antal år sedan genomfördes i banklagen, inneburo en kraftig beskärning av affärsbankernas möjligheter att direkt eller indirekt medverka i fortsatt industriell expansion, ehuru man alldeles icke behöver anse dessa möjligheter som uttömda. Det torde vara förenat med rätt avsevärda svårigheter att förmå allmänheten att teckna aktier i ett okänt, nystartat företag. Detta är en av huvudanledningarna till att den ökning av den industriella aktiviteten och därmed sammanhängande nyinvesteringar, som ägt rum under senare år, i allt väsentligt kommit till stånd endast tack vare medverkan från redan existerande industriföretag.

Härvid har självfinansieringen inom de äldre starkt konsoliderade företagen spelat en mycket framträdande roll. Förutsättningen för en finansiering i denna form är naturligen, att de bestående företagen förfoga över likvida reserver. Dylika ha ock som bekant i högst avsevärd utsträckning skapats genom en restriktiv utdelningspolitik och försiktiga avskrivnings- och lagervärderingsnormer. Ytterst har naturligtvis också denna politik varit beroende på företagets möjligheter att ernå tillfredsställande produktpriser, vilket ju varit fallet i särskild grad med våra stora exportindustrier. I sistnämnda förutsättning har i rådande läge naturligen starka förskjutningar inträtt. Exportindustrierna, särskilt skogsindustrierna, synas ha blivit svårt handikapade, medan däremot utsikterna torde vara bättre inom de på hemmamarknaden inriktade företagen.

Till produktpriset såsom basis för självfinansiering har emellertid i nuvarande läge kommit en annan faktor av sannolikt vida större

betydelse. Jag syftar på den kapitalfrigöring, som successivt kommer till stånd, i den mån stora värdefulla förråd och lager utförsäljas från företagen. Även här föreligga dock markerade olikheter skilda företagsgrenar emellan. Inom skogsindustrierna har sålunda i stor utsträckning kapital, i stället för att frigöras, tvärtom bundits i lager av färdigfabrikat, medan lagerfrigöringen måste få högst betydande omfattning inom sådana konsumtionsvaruindustrier som textilfabrikerna.

De kapitalinvesteringar, som erfordras för tillkomsten av en ersättningsproduktion, äro understundom av sådan storleksordning, att icke ens ett gammalt välkonsoliderat storföretag ensamt kan gå i land med finansieringsuppgiften. I dylika fall ter sig en samverkan på kollektiv basis mellan ett antal företag, för vilka en dylik ersättningsproduktion erbjuder gemensamt intresse, ganska naturlig.

Vid övervägandet hur en sådan samverkan skulle kunna praktiskt gestaltas, tror jag man kan hämta vägledning från erfarenheter, som på detta område gjorts på sina håll utomlands. Man kan sålunda tänka på den finansiella intressegemenskap, som ordnades i Tyskland för fyraårsplanen, vid vars genomförande enskilda företag i samverkan spelat stor roll för finansieringen. Såsom exempel kan nämnas den s. k. Pflichtgemeinschaft, som år 1934 bildades för utvecklingen av den tyska brunkolindustrien och som bestod av tio bolag, vilka satsade inalles 100 miljoner Rmk.

Aktiviseringen av den tyska cellullsproduktionen skedde enligt ett liknande system, men till en början på regional basis. Sålunda bildades år 1935 Sächsische Spinnfaser A. G. av 129 sachsiska bolag. 1938 sammanslötos cellullsproducenterna inom hela riket till Deutscher Zellwollring. Även Reichswerke Hermann Göring fingo sin — dock enbart finansiella — anknytning till den existerande industrien, vilket skedde på så sätt, att de tyska järnverken ålades att tillskjuta 50 Rmk för arbetare. Vad som intresserar oss är emellertid främst hur långt man kan komma på frivillighetens väg på detta område. Ett fall, där en dylik samverkan i ovanligt hög grad ter sig indicerad, är den nu aktuella frågan om en utvidgad cellullstillverkning. Det är icke blott ett textilfabrikanernas utan även ett textilhandels intresse, att cellullsproduktionen utökas. Värdet av den totala textilvaruomsättningen uppskattades för 1939 till i runt tal 1 miljard kronor, och denna omsättning är till allra största delen uppbyggd på råvarorna bomull och ull. Det är då uppenbart, att en utspädning av de ineliggande kvantiteterna av dessa råvaror med, låt oss säga, 30 % cellull skulle betyda, att omsättningen hölles uppe på ett avsevärt högre plan än eljest skulle vara möjligt. Mot denna andel i om-

sättningen väga investeringsutgifterna för en cellulfsfabrik lätt, om de blott slås ut på alla de grupper, som ha intresse i saken. Sannolikt skulle emellertid en tillräcklig riskfördelning komma till stånd redan om det finansiella deltagandet begränsades till textilfabrikerna.

Vilken effekt på kapitalmarknaden som investeringsverksamheten för nyproduktion skall få, blir naturligen beroende i första hand av storleken av dessa investeringar; en undersökning härom pågår för närvarande inom Industriens Utredningsinstitut. Men belastningen av kapitalmarknaden bestämmes naturligen icke enbart av de industriella investeringarna utan även av de statliga anspråken för den löpande budgeten, för försvarsmaterialbeställningar och för allmänna arbeten av civil natur. Här synes det önskvärt, att en allmän överblick över *alla* de investeringsplaner — enskilda såväl som offentliga — vilka nu på olika håll övervägas, kommer till stånd, och en sådan budgetering i planekonomiens tecken lär väl icke utebliva. Ett organ härför finnes ju redan i kreditnämnden.

En dylik budgetering påkallas för övrigt icke endast, och kanske icke ens främst, av finansiella skäl. Även i fall, då den finansiella sidan är säkerställd, kan risk föreligga för att en tillämnad investering icke kan genomföras på grund av svårigheten att anskaffa vissa därför erforderliga material. Investeringsprogrammen för försvarsväsendet och de allmänna arbetena av civil natur måste med andra ord även ur materialsynpunkt avvägas mot den enskilda industriens och den enskilda byggnadsverksamhetens planer.

Den planläggning, som framstår som ofrånkomlig, när det gäller upptagandet av nya tillverkningar för den öppna marknaden i dagens läge, och som i det föregående belysts ur skilda synpunkter, kan till sist knappast förbigå två stora och väsentliga frågor, nämligen: Kunna vi så inrikta denna produktion, att den ansluter sig till de huvudlinjer, som vi vilja se läggas till grund för utnyttjandet på längre sikt av våra naturliga resurser? och: Hur rimma planerna på ersättningsproduktion med den målsättning, som i dessa dagar skyntar för Europas ekonomiska nydaning? Det vore förmätet av mig att vilja söka besvara dessa spørsmål, men då jag förmodar, att de icke helt kunna förbigås vid diskussionen, har jag trots mig böra framföra några synpunkter även på dessa frågor.

Den rena surrogatproduktionen kunna vi i detta sammanhang förbigå. Vad som här intresserar är endast den produktion, som i första hand synes ha betingelser att kunna bestå även efter krigets slut. En vägledande norm för de utredningar, som nu bedrivs inom industriens organisationer, tror jag mig kunna säga är, att vi i största möjliga utsträckning böra inrikta oss på framställning av sådana produkter,

vilka vi även på längre sikt kunna tillverka med ekonomisk fördel. Vi veta icke mycket om vår ställning i ett framtida europeiskt ekonomiskt system, men det finns goda skäl för den ståndpunkten, att vi böra inrikta oss på att detta är tänkt att bygga på en ändamålsenlig arbetsfördelning efter varje folks naturliga förutsättningar. Det sistnämnda är naturligtvis ett oerhört svävande och vagt begrepp, vilket famnar allting från råvaruförekomster och till den större eller mindre fond av teknisk skicklighet och kunnande, som finnes nedlagd hos de flesta folk. Vad som enligt min mening bör vara vägledande vid avgörandet, huruvida en viss nytillverkning nu skall tagas upp eller icke, kanske framgår bäst, om jag för resonemanget på det konkreta planet.

Om man exempelvis ser på den svenska maskinindustrien, så synes det ingen anledning att i nuvarande läge frånga den linje, som denna industri under de senare åren slagit in på och som innebär en utveckling mot ökad specialisering. De jämförelsevis mindre betydande brister, som nu uppträda, avse artiklar, för vilka den svenska marknaden i regel på längre sikt är alltför begränsad. Det finns därför ingen anledning att bryta specialiseringslinjen. Tvärtom innebär måhända öppnandet av den ryska marknaden ytterligare argument för denna linje. Som ett uttryck för att denna tanke står levande för den svenska maskinindustrien, framstå decentraliseringssträvandena inom storföretagen, d. v. s. tendensen att utlämna vissa tillverkningsdetaljer för framställning inom svensk småindustri. Dessa underleveranser bilda sannolikt en fastare grundval för småindustrien, än om denna i konkurrens med alltjämt fortgående import nu skulle här hemma ta upp tillverkningar av en massa mer eller mindre krambetonade varor.

Av den redogörelse jag i början av mitt anförande lämnade för de uppslag till nyproduktion, som nu äro under övertägande, torde framgå, att dessa uppslag ha en ganska deciderat lokal anknytning. Det är nämligen här i stor utsträckning fråga om ett tillgodogörande av Norrlands olika naturliga tillgångar i form av malm, vattenkraft och skog. Krisproblemen ha därför ånyo aktualiserat den norrlandsfråga, som tycks vara ett periodiskt återkommande element i vår näringspolitik. Men det är icke längre mot bakgrunden av en förtvinande sågverksindustri, mot ett deklinerande näringsliv, som detta problem nu rullar upp sig, utan mot bakgrunden av nyfödda förhoppningar på framtiden.

Ingen kan vara mera medveten härom än den norrländska industrien. Sedan något år tillbaka följer denna vaksamt genom en för ändamålet bildad expertkommitté de norrländska försörjningsfrågorna i hela deras vidd, och det finnes all anledning tro, att resultatet av

detta norrlandsindustriens eget utredningsarbete skall bliva fruktbärande, icke minst när det gäller att stimulera ny och naturlig företagsamhet där uppe.

Men listan på de olika slag av nyproduktion, som nu övervägas, visar också något annat. Det bättre utnyttjande av våra naturliga resurser, varom här är fråga, innebär också i stor utsträckning tillskott till det europeiska hushållet på områden, där detta nu lider brist. Den omständigheten synes mig vara av stor principiell betydelse, för den händelse det nu pågående kriget skulle komma att avlösas av ett handelskrig i en eller annan form mellan Europa och den amerikanska kontinenten. Skäl kunna anföras härför. Men även om detta handelskrig uteblir, så måste dock redan den omständigheten att Amerika nu uttränger de europeiska länderna från vissa transoceaniska marknader innebära påtagliga risker för att varuutbytet mellan dessa länder och Europa under alla förhållanden kommer att krympa samman. Europa blir då i ökad grad hänvisat till sig självt men kan också bära denna risk med större jämförelse, i den mån de enskilda ländernas näringspolitiska strävanden äro utslag av icke blott en god nationell utan även av en god europeisk ekonomi. Jag tror det skall vara ganska svårt att visa upp, att detta icke är fallet med flertalet av de planerade tillskott till vår folkförsörjning, som nu övervägas inom den svenska industrien.

Härefter yttrade sig:

Civilingenjör **S. Westerberg**: I denna församling av nationalekonomer är det kanske förmätet av en ingenjör att taga till orda. Jag kommer icke heller att försöka ge mig in på den föreliggande frågan i hela dess omfattning utan skall endast beröra ett par detaljer.

Det försörjningspolitiska läge, i vilket vi nu befinna oss, är såsom framgick av föredraget svårt och komplicerat. Även om de problem, som av läget föranledas, se förhållandevis enkla ut, när man ritar upp dem på papperet, finner man snart, att svårigheterna ökas i betänklig grad, när man skall utforma lösningen av detaljerna. Det gäller ju här dels frågor av teknisk art med mer eller mindre organisatorisk betoning och dels, vilket föredragshållaren i sista delen av sitt föredrag berörde, även ekonomiska problem. Genom min dagliga verksamhet och genom uppgifter, som jag fått efter krigsutbrottet, har jag med intresse följt utvecklingen av vår materiella beredskaps förbättring, och jag måste säga, att tillståndet ännu icke är på långt när tillfredsställande. Från svenska ingenjörers sida har vid upprepade tillfällen framhållits, att utbildningen av tekniker, såväl i vad det gäller den grundläggande undervisningen som den senare följande tekniskt-vetenskapliga forskningen icke varit tillfredsställande. Den uppmuntran, som vi det sista halvåret fått från den fungerande ecklesiastikministern genom tillsättande av ett par kungliga kommittéer, har emellertid glatt oss.

Vi måste betänka, att de problem, som nu stå inför sin lösning, som sagt till väsentlig del äro av teknisk art. Uppläggandet av en ny produktion av ersättningsmaterial innebär ofta ett problemkomplex av mycket stor omfattning. Redan när de gällar att lägga om en mekanisk industri från en tillverkning till en annan möta betydande svårigheter. Jag var för några dagar sedan på besök nere hos Kullagerfabriken i Göteborg, där man f. n. är sysselsatt med en betydande ammunitionstillverkning. Som bekant var det ju meningen, att krigsmaterialtillverkningen i landet skulle vara igång omkring den 1 februari d. å., men när jag frågade en av de ledande ingenjörerna, huru det hade gått, svarade han: »Vi kommo igång för tre månader sedan». Nu gick det emellertid för fullt. Hans erfarenhet var, att dessa arrangemang med följande snedbelastningar av företagets tillverkningar var ett av de besvärligaste problem, som han någonsin varit med om att lösa. Natt efter natt under många veckor hade man brottats med det samma, innan man till slut nådde en lösning. Vi talade också om Amerikas möjligheter att sätta igång vissa krigsproduktioner. Han menade att en omläggning av t. ex. Fordverken till krigsindustri torde vara ett pusslespel, som i »trasslighet» torde söka sin like. Och detta allt gällar en mekanisk industri, där grundlinjerna för fabrikationen dock äro i viss mån desamma vid växling från en tillverkning till en annan. Ännu mer komplicerad blir frågan, när man på det kemiska området skall upptaga helt och hållet nya tillverkningar. Det är en lång väg, en via dolorosa, från den klara teorin till utvecklingen över laboratorieexperiment i större skala, fabrikation i mindre och halvstor omfattning och den flott löpande tillverkningen, som går både tekniskt och ekonomiskt tillfredsställande. För att klara dessa frågor behövas utomordentligt skickliga och kunniga ingenjörer och ingenjörer av mera vetenskaplig läggning än vi i allmänhet här i landet disponera över. I många hänseenden hava vi varit vana att gå i släptåg efter de stora industriländerna och få våra erfarenheter därifrån. Detta är icke så underligt. Vi måste förstå, att problemets lösning i ett litet land är oändligt mycket svårare än i ett stort. I de stora länderna kan man basera sina forskningar och experiment på en betydligt större hemmakonsumtion och därigenom slå ut kostnaderna på så stora kvantiteter, att de knappast spela någon roll. De uppkomna fabrikerna bliva givetvis också större, vilket på många håll är oeftergivligt, om frågan skall kunna lösas efter ekonomiska riktlinjer. I vissa hänseenden hava vi naturligtvis en hjälp i våra goda naturtillgångar, men i stort sett måste nog tekniken och ingenjörskonsten inom vårt land drivas upp till en nivå högre än andra länders för att vi skola kunna framgångsrikt stå oss i konkurrensen. Vi glädjas åt de åtgärder, som nu vidtagits till förbättringar, men påpeka, att det tager lång tid, innan resultaten komma fram.

Huru ställer sig då frågan, när snabba resultat äro av nöden? Man behöver naturligtvis i högsta möjliga mån använda de inom landet befintliga ingenjörskonsterna. Ingenjörerna äro emellertid f. n. i rätt hög grad engagerade i militärtjänstgöring, dels som reservofficerare, dels som manskap. Med den träning, som de ha som arbetsledare, äro de väl också därför särskilt lämpade, och de militära myndigheterna vilja ej gärna släppa dem. En penetrering av denna frågas detaljer är nödvändig, och man bör överväga, var vederbörande tekniker för landet bäst kommer till användning, militärt eller civilt.

Även användande av erfarenheter från utlandet i den mån dessa kunna disponeras, torde vara att rekommendera. Vi veta, att man i Tyskland med största målmedvetenhet och utan hänsynstagande till under fredstid rådande ekonomiska omständigheter löst ett flertal problem, till vilka vi hava motsvarighet. Ett förvärvande av metoder från Tyskland och studerande av förhållanden därstädes borde kunna giva snabbare erfarenheter. Industriförbundets Produktionsnämnd har också denna fråga under bearbetande.

Till sist skulle jag med några ord vilja beröra den ekonomiska sidan av saken. Av föredragshållarens orientering har åtminstone jag fått en bestämd känsla av alla de svårigheter, som möta på detta område, alla de olika alternativ till statliga subventioner genom del av anläggningskostnader, leveransgarantier eller skattelättnader o. dyl.

Huru skall över huvud taget en industriman, som känner det ekonomiska ansvaret för sitt företag och det kapital han är satt att förvalta, kunna ge sig in på nya projekt, som innehålla en sådan mängd obekanta faktorer. En tillförlitlig kalkyl är omöjlig att uppställa. Vi måste resolut och effektivt förenkla problemet. Våra skattelagar äro redan vis-à-vis fredsskatterna för mycket invecklade. En med vanligt sunt bondförstånd utrustad industriman kan knappast själv räkna ut, huru stor hans skatt blir, utan måste anlita experter. Ofta blir den slutliga skatten först fastställd genom rättsprocedurer, som taga flera år fram i tiden. Detta fruktansvärda kineseri kompliceras ytterligare av den nya krigskonjunkturskatten. Denna är enligt mitt förmenande en olycka, som har rent politiskt motiv för sin tillkomst. Med den kontroll, som statsmakterna nu hava på prissättningar, borde knappast en krigskonjunkturskatt denna gång vara nödvändig. Om ett företag det ena året genom yttre åverkan pressas till ökade leveranser under en kort tid med därav följande minskade under en annan, är det både oklokt och orättfärdigt, att sådana mervinster skola drabbas av krigskonjunkturskatt. Redan åren före krigsutbrottet befunno vi oss i en sådan situation, då finansministern på grund av bristen på riskvilligt kapital ansåg sig böra efterlysa åtgärder. Och nu har situationen sannerligen icke förbättrats. Den misstänksamhet, som näringslivet hyser mot statsmakterna, och osäkerheten i beräkningarna till mot riskerna svarande vinster verka givetvis paralyserande och detta i en tid, då all företagsamhet och framåtanda borde uppdrivas till högsta möjliga intensitet. Vi behöva en frisk optimism hos näringslivets män i dessa svåra tider. Låt oss hoppas, att statsmakterna i dessa frågor komma till snabba beslut i samarbete med det praktiska livets män. Här gäller i hög grad »periculum in mora».

Arkitekt **Hans-A. Holst**: Jag skall be att få yttra några få ord till bekräftelse och förtydligande av de synpunkter, som sekreterare Sundén här har framfört, och skall därvid närmast uppehålla mig vid hur en byggnadsfackman ser på problemet att nedbringa byggnadskostnaderna.

Jag vill inledningsvis framhålla, att själva byggandet aldrig har höjt sig över hantverksstadiet, varför byggnadsproduktionen icke heller kan kallas för industri i vanlig mening. Produktionen bedrivs i huvudsak av en mängd små företagare utan fast organisation, vilka företagare i allmänhet icke heller ha ordnad ekonomi. Däremot finns det en byggnadsämnesindu-

stri och ett fåtal stora företagare, vilka alltså kunna sägas representera den industriella delen av byggnadsproduktionen.

De goda byggnadskonjunkturerna före kriget medförde, att ett antal arbetare, som förut varit sysselsatta inom andra näringsgrenar, drogos över till byggnadsproduktionen. Krigsutbrottet i september 1939 gjorde som bekant slut på högkonjunkturen på detta område. Nybyggnadsplaner skrinlades och produktionen inskränktes i huvudsak till avslutandet av redan pågående arbeten. De omfattande militärinkallelserna bidrogo emellertid och bidraga alltjämt till att man icke fått så kraftig känning av arbetslöshet på byggnadsmarknaden, som annars varit att vänta. En annan faktor, som medverkat härtill, har varit de arbeten av mera tillfällig karaktär, som måst utföras på grund av tidsläget, exempelvis militära anläggningar, skyddsrumbyggen o. dyl. Den nu pågående hempermitteringen av värnpliktiga kommer emellertid att öka svårigheterna på byggnadsmarknaden, och varje initiativ, som kan skapa arbetstillfällen, måste därför hälsas med största tillfredsställelse, förutsatt givetvis att ett verkligt behov fylles med dessa initiativ.

De senaste årens byggnadsproduktion har visat en ständigt stigande kostnadskurva, vilket berott dels på att pengarna varit billiga, dels på att det rått bostadsbrist med därav följande hyresstegring, dels slutligen och kanske främst på det allmänna goda konjunkturläget i landet. Något direkt behov har därför icke förelegat för ett nedbringande av byggnadskostnaderna från byggnadsindustriens sida. Eftersom allmänheten visat sig kunna bära de ökade kostnaderna för sina bostäder, har icke heller konsumentintresset kunnat pressa ned byggnadskostnaderna.

Det nu inträdda krisläget med tilltagande arbetslöshet på byggnadsmarknaden har, som sekreterare Sundén framhöll, tvingat till vidtagande av vissa statliga åtgärder för nedbringande av byggnadskostnaderna. De utredningar, som satts i gång, torde väl komma att framlägga sina resultat i december, och man får då tillfälle att taga del av dem. De direkta byggnadskostnaderna för byggnadsproduktionen ur den enskilde byggherrens synpunkt kunna i stort sett uppdelas i två huvudgrupper, nämligen arbets- resp. materialpriser. De nuvarande arbetspriserna kunna utan vidare betecknas såsom alltför höga särskilt för landsbygdens förhållanden. En av anledningarna härtill är, att byggnadsarbetet har haft en så utpräglad säsongkaraktär. Den moderna tekniken har här en viktig uppgift att fylla. I samband med en förständig planering bör den kunna verka för att bortarbete de höga säsonglönerna.

Materialpriserna ha i stort sett varit normala under högkonjunkturen. Emellertid har man använt ett otal olika modeller av för samma ändamål avsedda artiklar. Byggnadsämnesindustrien har därför ur konkurrenssynpunkt tvingats att tillverka alltför många modeller. Dessutom har byggnadsämnesindustrien arbetat under nära nog samma säsongbetonade villkor som byggnadsproduktionen i övrigt. Man borde därför bereda tillverkarna större möjlighet att överblicka den kommande säsongen, varigenom de skulle kunna förlägga en del av sin tillverkning till dödsäsongen. Att standardisering kan genomföras i samband med placeringen av stora beställningar behöver ju icke särskilt påpekas. Det är ju en självklar sak. Båda dessa åtgärder skulle samverka till nedbringande av materialpriserna, eftersom fabrikanterna skulle kunna producera till lägre priser, om

de redan från början kunde räkna med större omsättning. Den tilltagande materialknappheten torde för övrigt också komma att bidra till större standardisering.

För att med hänsynstagande till de nu berörda faktorerna kunna åstadkomma en riktig projektering av byggnadsföretagen fordras nu mer än någonsin, att kvalificerade fackmän från första början få tillfälle att göra sig hörda. De tekniska kraven på byggandet av i dag äro så höga, att man icke kan överlämna planeringen åt slumpen. Det är dock kvalitet och livslängd hos bebyggelsen, som man vill uppnå.

Av vad jag har sagt kan man draga den slutsatsen, att det fordras en kollektiv aktion från näringslivets sida för att nedbringa kostnaderna för byggnadsproduktionen. Denna aktion skulle genom rådgivning, projektering, uppgörande av typritningar, centrala inköp och central byggnadsledning samt underhandlingar med arbetarparten kunna påverka material- och arbetsmarknaden inom byggnadsindustrien i syfte att nedbringa byggnadskostnaderna. I tider som dessa måste man för att kunna lösa de stora problem, som tiden uppställer, åstadkomma ett effektivt samarbete mellan samhällets olika delar också när det gäller att nedbringa de direkta kostnaderna för byggnadsproduktionen. För att bringa reda på byggnadsmarknaden får man därför antagligen tänka sig tillkomsten av en generalplan för all bebyggelse inom landet, vilken plan skulle ge möjlighet till samarbete och effektiv reglering av de frågor, som ha med byggnadsproduktionen över lag att göra.

Direktör R. Rausing: Jag har för min del icke mycket att tillägga till det redan sagda utan kan i det väsentliga skriva under vad som redan har sagts av ingenjör Westerberg å industriens vägnar. När jag försökte följa föredragshållaren och bilda mig en uppfattning av vad han ville uppnå, var det vissa saker, som jag fann vara riktiga, men också vissa saker, som jag icke riktigt kunde förstå eller som jag ur industriens synpunkt icke riktigt kunde acceptera.

Analysen av råvaruproblemet såsom det väsentliga i bristproblemet var, såvitt jag förstår, riktig och träffar det väsentliga i dagens situation. Därför tror jag också, att ersättningsproduktionen och de investeringar, som skola göras i samband därmed, i huvudsak böra inrikta sig på råvaruområdet.

Vad föredragshållaren yttrade om krigskonjunkturbeskattningen och vad ingenjör Westerberg yttrade om samma sak tror jag varje industriman och var och en, som haft tillfälle att för statens räkning syssla med dessa frågor, måste skriva under. Det råder nog intet som helst tvivel om att det är nödvändigt att komma till en lösning av beskattningsfrågan, om en tillräcklig ersättningsproduktion överhuvudtaget skall kunna komma till stånd. Frågan sammanhänger, som föredragshållaren mycket riktigt påpekade, med frågan om rätten till avskrivningar. Om det gäller att starta en ny produktion för visst bestämt ändamål, men de, som skola satsa kapitalet, icke se någon möjlighet att få anläggningarna bortskrivna inom rimlig, d. v. s. mycket kort tid, så kunna de icke ge sig in på saken. Detta sammanhänger med krigskonjunkturskatten på det sättet, att om avskrivningar vid denna beskattning icke få göras snabbt utan skola ske på annars normalt sätt, kommer skillnaden mellan de behövliga och de medgivna av-

skrivningarna att räknas som vinst och bli föremål för krigskonjunkturbeskattning.

Det är klart, att i fråga om vissa stora investeringar måste staten träda in. Till dylika investeringar räknar jag sådana saker som exempelvis aluminiumproduktion, cellulltillverkning och vissa därmed jämställda tillverkningar. Ett annat område, där staten också med nödvändighet måste träda in, utgöra de stora investeringar, som nu planeras för försvarsändamål, exempelvis för utvidgad flygplans- och flygmotortillverkning.

När föredragshållaren kom in på vad han kallade för budgetering av investeringarna, måste jag emellertid ställa mig i hög grad frågande. Jag kan icke fatta annat än att hans uttalande innebar en argumentering för en långt gående statlig investeringskontroll. Med de kapitalbehov, som för närvarande föreligga, kommer kapitalet förmodligen att bli knappt, men att med utgångspunkt därifrån draga den slutsatsen, att en långt gående statlig investeringskontroll måste införas, om det nu var föredragshållarens mening, tror jag är i hög grad förhastat. En sådan kontroll skulle enligt min mening vara både farlig och onyttig. Det kan bli nödvändigt att säkra kapitalbehovet för de speciella produktioner, som jag nyss vidrört, men att därutöver lägga hämsko på investeringsverksamheten leder enligt mitt förmenande till sämre resultat än att lämna den fri.

Föredragshållaren gav på slutet av sitt föredrag en upplinjering, om jag får kalla det så, av den svenska produktionen sedd i förhållande till den europeiska nyordningen. För min del tror jag man lugnt kan ställa den frågan på framtiden. Jag tror nämligen, att man skall akta sig för att planera med hänsyn till denna nyordning, ty man lär i detta ögonblick icke veta, hur den kommer att ställa sig, och det är därför lugnast att överlämna den saken åt framtiden.

När föredragshållaren något entusiastiskt skildrade vad man skulle kunna åstadkomma i fråga om ett optimalt resultat genom en dylik nyordning, skulle jag vilja framhålla, att den gamla liberala ekonomien skulle ha sagt, att detta resultat uppnås genom handelsfrihet, ty ett fritt utbyte länderna emellan skapar just den bästa fördelningen av produktionsmedlen och av produktionen och därigenom det optimala resultatet.

Sekreterare **R. Sundén**: Jag skall endast be att få ge en replik till direktör Rausing. Det var beklagligt, att jag tydligen uttryckt mig så illa, att jag blivit missuppfattad och detta på en punkt, som jag anser vara ganska väsentlig. Jag åsyftar frågan om nödvändigheten att åvägbringa en avvägning av de olika investeringsanspråk, som nu anmäla sig. Schematiskt sett har man här att räkna med tre olika investeringsbehov. Vi ha först de investeringsbehov, som uppstå på grund av materialbeställningarna till försvaret. Vi ha vidare det program för allmänna arbeten, som har skymtat i pressen. Önskelistan på detta område slutar redan på 470 miljoner kronor, och det har bebådats, att ytterligare förslag till sådana arbeten komma att framläggas. Vi ha slutligen de investeringsbehov, som föreligga inom den enskilda industrien och inom den enskilda byggnadsverksamheten. Jag menar, att vi komma i detta läge lätt i den situationen, att det uppstår knapphet på kapitalmarknaden, och redan av den anledningen synes det vara befogat, att statsmakterna taga under omprövning, om vi då ha råd att sätta i gång betydande allmänna arbeten av civil natur,

kanske på bekostnad av industriella, på någon sikt sett produktiva anläggningar, vilka emellertid först i efterhand kunna komma att anmäla sig.

Jag vill säga, att jag dessutom icke avsåg en budgetering enbart ur finansiella synpunkter, ty det är här även fråga om nödvändigheten av en hushållning med tillgängliga knappa investeringsmaterial. Jag behöver endast erinra om en sådan vara som linolja, som är föremål för statsbeslag. Även härvidlag måste en avvägning ske mellan olika behov. Skall man sätta i gång ett brett upplagt program för allmänna arbeten, som kanske absorbera dessa tillgångar på bekostnad av produktiva anläggningar inom det enskilda näringslivet?

Jag tror därför icke, att man kan avvisa tanken på budgetering med den motiveringen, att en sådan skulle innebära en icke önskvärd investeringskontroll. Såvitt jag förstår är den åsyftade avvägningen, åtminstone vad gäller råvaruhushållningen, en uppgift, som är direkt ålagd industrikommissionen.

Revisor H. Hörlin: I sitt föredrag framhöll inledaren vilken betydelse det har, att man får ett grepp på finansieringen av nya investeringar. I vårt land bildas i genomsnitt cirka tusen aktiebolag om året, varav flera hundra avse industriell produktion. Det är då givetvis ett intresse både för det allmänna och för näringslivet i sin helhet att veta, hur dessa investeringar fördela sig. Ingen har emellertid för närvarande någon klarhet i denna sak, trots att vi ha större möjligheter än något annat land att genom aktiebolagsregistreringen i patentverket få en verkligt fulländad statistik över nya investeringar inom olika industrigrupper. Dessa möjligheter äro emellertid icke på något sätt tillvaratagna. I patentverket göres visserligen en uppdelning av industriföretagen på 16 olika grupper, men denna uppdelning är, såvitt jag förstår, fullständigt värdelös. Det finns exempelvis en grupp, som heter läder-, skinnvaru- och beklädnadsindustri. En gång, när jag hade anledning att närmare granska dessa uppgifter, fann jag, att det under ett år hade startats 40 nya bolag inom denna grupp med ett investerat kapital på sammanlagt 5 à 6 miljoner kronor. Det gavs emellertid ingen upplysning om huruvida det var konfektionsindustrien, som hade en god konjunktur det året och som drog till sig kapital, eller om det var fråga om läderindustrien eller skoindustrien.

Särskilt nu för tiden, när det är ont om kapital och man vill få en överblick över vart kapitalet tar vägen, vore det väl icke för mycket att begära, att en omläggning gjordes av statistiken i patentverket och att några kvalificerade personer finge taga hand om registreringen av det värdefulla material, som kommer in. Aktiebolagslagen borde i så fall utformas på sådant sätt, att nystartade företag ålades att ge noggranna upplysningar om vilken sysselsättning de ämna upptaga. Även vid kapitalökningar borde motsvarande upplysningar lämnas. Man skulle på detta sätt få ett grepp om vart det kapital, som via aktiebolagen ledes in i näringslivet, tar vägen och vilka industrier, som absorbera kapitalet.